

ФУНКЦІЇ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 21.

УДК 811.161.2:373.23 М.Кропивницький.

Попович Н. Функції літературно-художніх антропонімів у драматичних творах М. Кропивницького; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті поданий аналіз функцій літературно-художніх антропонімів у драматичних творах М. Кропивницького. Значна увага приділяється дослідженню іменувань, що виконують номінативну функцію, та іменувань, що виконують характеристичну функцію. Ґрунтовно вивчаються чоловічі та жіночі імена в офіційній формі, іменування по батькові, прізвища, здрібніло-пестливі варіанти імен, андроніми, національно значущі іменування тощо.

Ключові слова: літературно-художня антропонімія, літературно-художній антропонімікон, літературно-художні антропоніми, ім'я, прізвище, андронім.

Zusammenfassung. Im Artikel "Die Funktionen der literarisch-schöngeistigen Anthroponymen in den dramatischen Werken von M. Kropywnyzykyj" werden literarisch-schöngeistige Anthroponymen in den Werken des bekannten ukrainischen Schriftstellers M. Kropywnyzykyj gründlich erforscht. In dieser Untersuchung werden die Besonderheiten im Gebrauch der literarischen Anthroponymen und ihre Funktionen betrachtet und analysiert. Die Erschließung dieser Funktionen ist sowohl für die Entwicklung der Theorie der Literaturanthroponymie, als auch für tiefe Erkenntnis des Schaffens von M. Kropywnyzykyj von Interesse.

Schlüsselworten: Die literarisch-schöngeistige Anthroponymie, Die literarisch-schöngeistige Anthroponyme, Der Anthroponomastikon, Die stilistische Mittel, Der Eigennamen, Der amtlicher Name, Der nichtamtlicher Name, Die Anthroponomastik.

Вивчення різних ономастичних проблем в українському мовознавстві є актуальним [1; 2; 3; 4; 5; 9].

Об'єктом нашого дослідження є літературно-художні антропоніми (далі – ЛХА) у п'єсах М. Кропивницького.

Мета дослідження – проаналізувати функції літературно-художніх антропонімів у драматичних творах письменника.

М. Кропивницький – визначний драматург, актор, режисер, композитор та перекладач. У своїй основній творчій діяльності – як драматург і актор – він невтомно розробляв сюжети з народного життя. У п'єсах він зобразив велику кількість типових для його часу героїв.

Належну увагу М. Кропивницький приділяв іменуванням персонажів своїх п'єс.

ЛХА, які виконують номінативну функцію, є основою літературно-художнього антропонімікону драматичних творів М. Кропивницького. Наявність у драматургії таких ЛХА підтверджує достовірність зображуваних персонажів та подій. Основну частину іменувань дійових осіб, які виконують номінативну функцію, складають імена та прізвища, запозичені автором з реального українського антропонімікону.

1. Імена:

а) чоловічі – *Семен, Микита, Іван, Гаврило* ("Дай серцеві волю, заведе у неволю"), *Максим, Антон, Василь, Нечипір, Свирид* ("Пошились у дурні"), *Борис, Гордій, Дмитро* ("Глитай, або ж Павук"), *Сафрон, Роман, Денис, Юхим, Мануйло, Данило* ("Дві сім'ї"), *Панас, Сильвестр, Лаврін* ("Чмир"), *Кіндрат, Матвій, Нифінт, Яків, Корній, Павло, Влас, Леонід* ("Олеся"), *Аристарх, Варфоломей, Прохор, Потан, Селифон, Остап* ("Перед волею"), *Явдоким* ("На руїнах"), *Андрій, Демид,*

Матвій, Артем ("Супротивні течії"), *Саміло, Никодим* ("Розгардіяш");

б) жіночі – *Соломія* ("Дай серцеві волю, заведе у неволю"), *Ївга, Секлета, Хівря* ("Пошились у дурні"), *Олена* ("Глитай, або ж Павук"), *Ганна* ("Дві сім'ї"), *Варвара, Марина* ("Чмир"), *Лукерія, Олександра, Марфа* ("Олеся"), *Орися, Мокрина* ("Перед волею"), *Ольга, Євгенія, Марта* ("Супротивні течії"), *Степанида* ("Розгардіяш").

Серед власних імен, за нашими спостереженнями, переважають непохідні варіанти, які позбавлені будь-яких конотацій.

2. Прізвища: *Мельниченко, Гальчук, Куксенко, Ганнущенко* ("Дай серцеві волю, заведе у неволю"), *Поваренко* ("Доки сонце зійде, роса очі виїсть"), *Бичок, Хандоля* ("Глитай, або ж Павук"), *Рева, Колупайченко, Шрамко* ("Дві сім'ї"), *Пишкін, Вареник* ("Чмир"), *Тасюра, Загрива* ("Олеся"), *Підгайний, Дерев'янка, Помпесенко, Макарюк, Перепічка, Завойко, Діброва* ("Перед волею"), *Смородина, Кулик, Макущенко* ("На руїнах"), *Хилько, Дудар, Жовтяк, Квокчій, Кушнір* ("Супротивні течії"), *Шаповаленко* ("Розгардіяш").

Непрозора етимологія прізвищ є запорукою їх номінативності. Етимологічно прозорі прізвища, які не характеризують персонажів, а використовуються тільки для їх диференціації, є також номінативними.

ЛХА, які виконують номінативну функцію, використовуються для творення нейтральної антропонімічної канви п'єси. Вони виступають важливим мовностилістичним засобом, що забезпечує реалістичність та правдивість персонажів.

У драматичних творах М. Кропивницького представлені й характеристичні ЛХА. Іменування такого типу здатні вказувати на національну чи регіональну належність денотата, на його соці-

альний статус, сімейний стан, вік, увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, а також беруть участь у творенні часово-просторового фону твору тощо.

Літературно-художній антропонімікон п'єс драматурга містить ЛХА, які характеризують українську чи неукраїнську національність денотатів. Національно значущі ЛХА, які характеризують українську національність персонажів, творять загальнонаціональне українське тло драматичних творів. Такі ЛХА – це запозичені автором з реального українського антропонімікону офіційні імена та прізвища. Наприклад: *Семен Мельниченко*, *Гаврило Куксенко* (“Дай серцеві волю, заведе в неволю”), *Гордій Поваренко* (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”), *Мартин Хандоля*, *Максим Луцеленко* (“Глитай, або ж Павук”), *Василь Шрамко* (“Дві сім’ї”), *Овсій Вареник*, *Андрій Пиїнка* (“Чмир”), *Матвій Тасюра*, *Леонід Загрива* (“Олена”), *Петро Діброва* (“Перед волею”).

Національно значущими є також ЛХА, які, на відміну від офіційних іменувань, можуть мати характеристичну чи емоційно-оцінну конотації; напр.: *Морозиха* (“Дай серцеві волю, заведе у неволю”), *Жлудиха* (“Дві сім’ї”).

ЛХА, які містять у своїй структурі діалектні риси, є важливим мовностилістичним засобом творення українського загальнонаціонального, а також регіонального колориту. Зокрема, іменування, в структурі яких наявні діалектні риси, які не є специфічними для окремого наріччя або діалекту, творять загальноукраїнський колорит; напр.: *Левонід* (замість *Леонід*), *Ригорович* (замість *Григорович*) (“Олена”) та ін.

Спостерігаємо також іменування, якими названі персонажі-неукраїнці. У таких іменуваннях простежуються специфічні єврейські, німецькі риси (фонетичні, словотворчі та лексичні). Наприклад: єврейські – *Юдко* (“Глитай, або ж Павук”), *Шльома*, *Гершко* (“Олеся”); німецькі – *Пфейфер* (“Олеся”). Подані ЛХА є важливим мовностилістичним засобом творення національного колориту. Вони характеризують персонажів за національністю.

До ЛХА, за допомогою яких драматург виражає національне відступництво денотатів, належать такі іменування, як *Воронов* (від *Ворона*) у п'єсі “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”: “Г о р н о в... А батько Борисів тільки що копитан, а дід його, то й хто його знає!.. І доки цей дід ще не був у службі, то прозивався *Ворона*, а як здобув... чина, так став вже прозиватись *Воронов*! Стало будь причепив хвостика до свого прозвища. М а к с и м. Хвостика? Навіщо ж то? Г о р н о в. Така, бачте, мабуть, була поведенція, все своє вже дуже обридло, так хоч хвостика чужого пришити” [7:111]; *Шкуров* (від *Шкура*) у п'єсі “Супротивні течії”: “Н а д е ж д а. Це ж що? (*Чита*) *Шкуров*. М и к о л а. Ето, значить, я. Попросту наше прозвище *Шкура*...” [7:471]. У ЛХА типу *Воронов*, *Шкуров* до основи українського прізвища приєд-

нується формант *-ов*, притаманний російським прізвищам.

Інокли персонажі-українці іменуються неукраїнськими за походженням ЛХА. Наприклад: *Митька* (“Розгардіяш”), *Стьопка* (“На руїнах”). Такі ЛХА є також характеристичними.

Про русифікацію свідчить ЛХА *Павлуша* – так свого слугу називає багатий пан у п'єсі М. Кропивницького “Олеся”, інші персонажі називають його *Павлом*. До ЛХА цього типу належать і такі іменування, як: *Льовка* – так звертається пан до лакея (“Олеся”), горнична *Сонька*, кучер *Карпушка*, лакей *Гришка* (“Перед волею”) та ін.

Як бачимо, ЛХА є важливим мовностилістичним засобом національної або регіональної ідентифікації персонажів, а також служать для створення певного національного чи регіонального колориту. Нерідко ЛХА характеризують рівень національної свідомості денотатів.

Іменуючи персонажів, драматург, як правило, враховує їх соціальний статус, сімейний стан, професію тощо.

Серед соціально значущих ЛХА виділяються іменування, які є важливим мовностилістичним засобом об'єктно-вікової характеристики персонажів. У п'єсах М. Кропивницького представлені жіночі варіанти прізвищ, утворені від прізвища чоловіка; напр.: *Морозиха* (“Дай серцеві волю, заведе у неволю”), *Жлудиха* (“Дві сім’ї”). ЛХА, які утворені за допомогою словотворчого антропоформанта *-иха* крім об'єктно-вікового значення, ще й ідентифікують сімейний стан персонажа.

Виявляємо випадки, коли об'єктно-вікове значення ЛХА виражається за допомогою імен по батькові, які можуть вживатися як із власним іменем, так і без нього; напр.: *Миронович*, *Андріївна* (“По ревізії”), *Михайлович* (“Супротивні течії”).

Часто ЛХА добираються згідно з існуючими традиціями іменування представників певних професій, роду заняття тощо. Так, служителі культу найчастіше іменуються канонічними варіантами імен, до яких додаються апелятиви *отець*, *дяк*, *сестра*, як-от: *отець Йосип* (“Супротивні течії”). Для ЛХА на позначення представників духовенства характерні також прізвища на *-ський*; напр.: *бурсак Знаменський*, *псаломщик Воздвиженський* (“Олеся”).

У літературно-художньому антропоніміконі драматичних творів М. Кропивницького є випадки, коли соціальний статус персонажів виражається апелятивом, що вживається поряд з ЛХА, який не є соціально значущим. Наприклад: *пан Перепічка*, *пан Завойко* (“Перед волею”).

У структурі ЛХА, якими іменуються жителі сіл, можуть простежуватися різні діалектні риси (гіперизм, усічення тощо); напр.: *Нихвинт* (замість *Нифінт*), *Левонід* (замість *Леонід*), *Ригорович* (замість *Григорович*), *Хведось* (замість *Федось*) (“Олеся”), *Селихон* (замість *Селефон*), *Митрохван* (замість *Митрофан*), *Тимохвій* (замість *Тимофій*), *Трихонович* (замість *Трифонович*) (“Перед волею”),

Рахвіл (замість *Рафаїл*) (“На руїнах”), *Стехванія* (замість *Стефанія*) (“Розгардіяш”).

У п'єсах представлені також ЛХА, які є соціально значущими завдяки авторському конструюванню їх онімійної семантики. Інколи типові селянські прізвиська відновлюють допрізвисьцеву експресивність і перетворюються у так звані “бідняцькі” іменування; напр.: *Непокритий* – сирота (“Дай серцеві волю, заведе у неволю”). Такі ЛХА утворюються драматургом на основі енциклопедичної характеристики персонажа. “Бідняцькі” ЛХА відрізняються від так званих “куркульських” та “панських” іменувань, які також є соціально значущими. Наприклад: *Воронов* – поміщик (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”). ЛХА такого типу зазнають трансформації української з походження антропооснови на російський та інший кшталт.

Соціально значущими у драматичних творах М. Кропивницького є імена по батькові. Іменування “особове ім'я та ім'я по батькові” у п'єсах стосуються: а) представників соціальної верхини суспільства: *Олексій Дмитрович* – поміщик, *Наталя Семенівна* – його дружина (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”), *Йосип Степанович* – “багатий чоловік” (“Глитай, або ж Павук”), *Сахрон Михайлович* – “багатий міщанин”, *Настасія Іванівна* – його жінка, *Самвросій Сафронович* – їх син (“Дві сім'ї”), *Сильвестр Кононович* – багатий хазяїн (“Чмир”), *Леонід Петрович* – поміщик (“Олеся”), *Аристарх Рафаїлович* – багатий поміщик (“Перед волею”); б) персонажів, посада яких вимагає тільки такого іменування: *Василь Миронович* – старшина, *Севастіян Саватьєвич* – писар (“По ревизії”), *Юхим Ничипорович* – старшина, *Мануйло Андрійович* – волосний писар (“Дві сім'ї”), *Матвій Гнатович* – вчитель (“Олеся”), *Петро Петрович* – капельмейстер (“Перед волею”).

На відміну від названих персонажів, селяни, наймити, кріпаки, робітники у п'єсах, як правило, називаються тільки іменами, без імен по батькові. Наприклад: *Антон*, *Василь* – наймити (“Пошилися у дурні”), *Кіндрат* – наймит (“Глитай, або ж Павук”), *Степан*, *Хотина*, *Федоська* – кріпаки (“Дві сім'ї”), *Павло*, *Горпина* – слуги (“Олеся”), *Дося* – горнична, *Софія*, *Прохор*, *Потан*, *Селіфон*, *Мокрина*, *Палажка*, *Василина* – кріпаки (“Перед волею”), *Тихон* – слуга (“На руїнах”), *Андрій*, *Тиміш*, *Федір*, *Демид*, *Прохор*, *Гаврило* – селяни, *Микола* – лакей (“Супротивні течії”). Така особливість іменувань вказує на соціальний статус денотатів.

У п'єсі М. Кропивницького “Чмир” бондар іменується спочатку тільки іменем – *Демко*. Коли ж він отримав велику спадщину й розбагатів, то старшина, писар та інші персонажі почали називати його *Дементя Васильович*: “С т а р ш и н а. І щоб ви знали, як я вас тепер почитую, то вже ви не *Демко*... *Дементя Васильович* та ще й господин. Понімаєте, о! П и с а р. Общее уваженіе и почтеніе!..”, “Д е м к о. Ну-ну, тепер вже *Демка* нема, а *Дементя Васильович*. В а р е н и к. Що таке? Д е м к о. А таке, що я тепер тобі не робітник та й нікому не бондар! Хай хто інший бондарює, а я

попаную!” [7:253]. Іменування *Демко*, *Дементя Васильович* є соціально значущими.

У драматичних творах М. Кропивницького спостерігаємо номінацію слуг при панському дворі, які раніше були кріпаками, селянами, іменуванням “особове ім'я та ім'я по батькові”. Стати прислугою при дворі сприймалося як “підвищення” серед кріпаків, селян. Наприклад, у п'єсі “Олеся” лакей *Павло* називає себе *Павлом Семіоновичем* і вимагає, щоб інші слуги його теж так називали: “П а в л о. ... тепер вже клич мене *Павлом Семіоновичем*” [7:289]; у п'єсі “Перед волею”: “С е л и ф о н. Та я про *Соньку* хотів спитати, чи й її візьмуть з собою, як торік *Дуньку*? Б у ф е т ч и к. Яка вона тобі *Сонька*, яка? *Сохвія Миколаївна*, а не *Сонька*. *Сонька*! Коли пан її приблизили до себе, так вже вона тобі стала не *Сонькою*, а *Сохвією Миколаївною*, – розумієш? Тебе приблизять, і ти будеш не *Селіхвоном*, а... Як твого батька звать? С е л и ф о н. Данилом. Б у ф е т ч и к. Стало бити, тебе величатимуть тоді *Селіхвоном Даниловичем*. Бува часто так, що іноді і сам чоловік не вгада, чим він завтра буде. Примером, сьогодні заснув *Гришкою* чи *Ванькою*, а завтра прокинувся *Григорієм Васильовичем* або ж *Іваном Семеновичем*! С е л и ф о н. Хотів би я завтра прокинутись *Даниловичем*” [7:361].

Наймити, слуги при панських дворах часто іменуються зрусифікованими іменуваннями, які їм привласнюють пани; напр.: *Павлушка* – слуга, *Льовка* – лакей (“Олеся”), *Сонька*, *Яшка*, *Карпушка* – кучер, *Гришка* – лакей (“Перед волею”), *Стьопка* – лакей (“На руїнах”), *Микушка* (“Супротивні течії”).

ЛХА, як бачимо, є важливим мовностилістичним засобом соціальної характеристики персонажів.

У літературно-художньому антропоніміконі п'єс М. Кропивницького наявні ЛХА, які представляють емоційно-експресивні оцінки персонажів.

Мінімальний рівень позитивної емоційної експресії спостерігаємо у іменних варіантах, якими іменують один одного при спілкуванні сільські парубки та дівчата. Наприклад: *Маруся*, *Христя* (“Дай серцеві волю, заведе у неволю”), *Текля*, *Катря* (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”), *Мотря* (“Дві сім'ї”), *Вустя* (“Чмир”). ЛХА цього типу є емоційно-експресивними тільки у певних мовленевих ситуаціях, у яких виявляється доброзичливе ставлення до денотатів. У інших випадках такі ЛХА є емоційно нейтральними.

Серед здрібно-пестливих ЛХА з мінімальною мірою вияву експресії досить поширені іменні варіанти, які утворені за допомогою морморфемних суфіксів суб'єктивної оцінки; напр.: *Зінька* (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”), *Оленка*, *Яринка* (“Глитай, або ж Павук”), *Приська* (“По ревизії”), *Любка* (“Дві сім'ї”), *Варка*, *Левко* (“Чмир”), *Юрко*, *Федько* (“Перед волею”), *Оксанка*, *Маринка*, *Галька*, *Макарко* (“Супротивні течії”), *Данько* (“Розгардіяш”).

Виразниками вищого рівня вияву позитивної емоційно-експресивної оцінки у ЛХА є поліморфемні суфікси; напр.: *Оксаночка* (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”), *Андрієчко* (“Гли-тай, або ж Павук”), *Романочко*, *Мануйличко* (“Дві сім’ї”).

У п’єсах виявляємо випадки, коли роль оцінних суфіксів для вираження емоційності виконують народнопоетичні звертання типу *голубочко*, *серце* тощо. Наприклад: *Олесю-голубочко* (“Оле-ся”), *Андрію-серце* (“Гли-тай, або ж Павук”).

Серед емоційно-експресивних іменувань спостерігаємо й біцентричні ЛХА, що виражають ставлення до персонажа не безпосередньо, а опосередковано, через внутрішнє “я” персонажа-мовця. У тексті драматичного твору вони найчастіше вживаються тільки один раз, у кульмінаційний момент. Біцентричні ЛХА можуть мати такі експресивні центри, які виражають, наприклад, любов та розпач: у п’єсі “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” Борис до помираючої коханої: “Моя зоре, мій раю!.. *Оксано*, *Оксаночко*, прости мене!.. Чого ж ти так пильно дивишся на мене?.. Це ж я, твій любий, твій коханий”; у п’єсі “Гли-тай, або ж Павук” Андрій до померлої дружини: “Померла, померла?.. Ні, ні, не вірю!.. *Олено*, *Оленко*!.. Промов хоч словечко!.. Одкрій оченята!.. Дивись, це я перед тобою, твій любий, твій коханий!..” ЛХА на зразок *Оксано*, *Олено* виявляють ледь помітні контекстуальні конотації приязні, а ЛХА типу *Оксаночко*, *Оленко* виражають любов до коханих, а також розпач персонажів-мовців.

Література

1. Белей Л. Джерельна база української літературно-художньої антропонімії кін. XVIII – XX ст. // Українське і слов’янське мовознавство. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2001. – С. 88-91.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. – Ужгород, 1995. – 120 с.
3. Журавльова Н. М. Жіночі найменування у мові української народної лірики // Питання сучасної ономастики. Статті та тези за матеріалами VII Всеукраїнської ономастичної конференції (1-3 жовтня 1997р.). – Дніпропетровськ. – С. 59-61.
4. Карпенко Ю. О. Питання типології літературної ономастики // Проблеми контрастивної лінгвістики: Тези міжвуз. наук. конф. – Кіровоград, 1993. – С. 102-103.
5. Кричун Л. П. Проблеми номінації персонажів у сатиричному тексті (на матеріалі творів О. Чорногуза, Є. Гуцала, П. Загребельного) // Питання сучасної ономастики. Статті та тези за матеріалами VII Всеукраїнської ономастичної конференції (1-3 жовтня 1997р.). – Дніпропетровськ. – С. 103-105.
6. Кропивницький М. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1971.
7. Кропивницький М. Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1990.
8. Кропивницький М. П’єси. – К., 1950.
9. Попович Н. Ономастикон (антропонімія) драматичних творів Бориса Грінченка // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Ужгород, 2002. – С. 271-273.

Попович Надія Ференцівна – канд. філол. наук, в. о. доцента кафедри філологічних дисциплін Мукачівського державного університету.

Згрубіло-зневажливі конотації можуть виражати означення, які вживаються поряд з ЛХА, що не містять оцінних суфіксів. Наприклад: *гли-тай Йосип* (“Гли-тай, або ж Павук”) та ін.

Завдяки відновленню доантропонімії семантики інформаційно-оцінні ЛХА здатні набувати найрізноманітніших характеристичних можливостей. Іменування цього типу добираються або штучно утворюються драматургом за зразком реальних антропонімів.

Номінація персонажів нерідко залежить від особливостей їх характеру, розумових здібностей, вдачі, звичок, поведінки тощо. Наприклад: у п’єсі “Перед волею” поміщиця номінується ЛХА *Гордецька* (від апелятива *горда*).

Інформаційно-оцінні ЛХА також виступають важливим мовностилістичним засобом характеристики денотатів.

Отже, у літературно-художній антропонімії драматичних творів М. Кропивницького представлені ЛХА, які виконують різні функції. Номінативні іменування засвідчують достовірність персонажів та зображуваних подій. Характеристичні ЛХА мають велике значення для вираження художнього задуму письменника. У п’єсах драматурга широко представлені іменування, які мають об’єктно-вікове значення, вказують на національну чи регіональну належність персонажів, на їх соціальний статус, сімейний стан, вік, увиразнюють певні риси характеру денотата, виражають емоційне ставлення до нього тощо. Вони відіграють важливу, а іноді й основну роль у характеристиці їх носіїв.